

GROOTE in vlaams brabant DORLOG



2014-18

100 jaar Grote Oorlog

GROOTE in vlaams brabant)ORLOG

Ruben Donvil en Herman Van de Vijver

Voorwoord

Midden oktober 1914, drie maand na de Duitse inval in België, maakt de schrijver Karel van de Woestijne van een herwonnen bewegingsvrijheid gebruik om de slagvelden rond Grimbergen en Vilvoorde te bezoeken. Hij beschrijft niet alleen de gruwel van uitgebrande huizen, primitieve soldatengraven en restanten van loopgraven, maar ook de oorlogsbeleving van de lokale bevolking, zowel boeren wier beste paarden opgeëist werden, als herbergiers die durfden te klagen over het vertrek van de Duitse voorhoede. Dit relaas van een vroege 'oorlogstoerist' geeft mooi aan dat de oorlog, hoe destructief ook, vaak zeer uiteenlopend ingreep op groepen uit de samenleving.

Ook 100 jaar later vindt de provincie het zinvol om de Vlaams-Brabantse gebeurtenissen in de Eerste Wereldoorlog terug te bezoeken. We zijn er immers van overtuigd dat de ervaringen uit '14-'18 nog steeds een fundamentele betekenis hebben in onze maatschappij en een waardige nagedachtenis verdienen. De provincie wil dan ook haar steentje bijdragen om het oorlogsverleden en het bijbehorende erfgoed voor een breed publiek toegankelijk te maken.

Hoewel de 'Grote Oorlog' vaak geassocieerd wordt met de gevechten aan de IJzer, is er ook in Vlaams-Brabant stevig gestreden. In de regionale herinnering leven vooral de gevechten aan de Gete en de Dijle, alsook de Duitse represailles in Leuven, Aarschot en Zemst. Bovendien had de oorlog overal een zware impact op nagenoeg elk aspect van het dagelijkse leven.

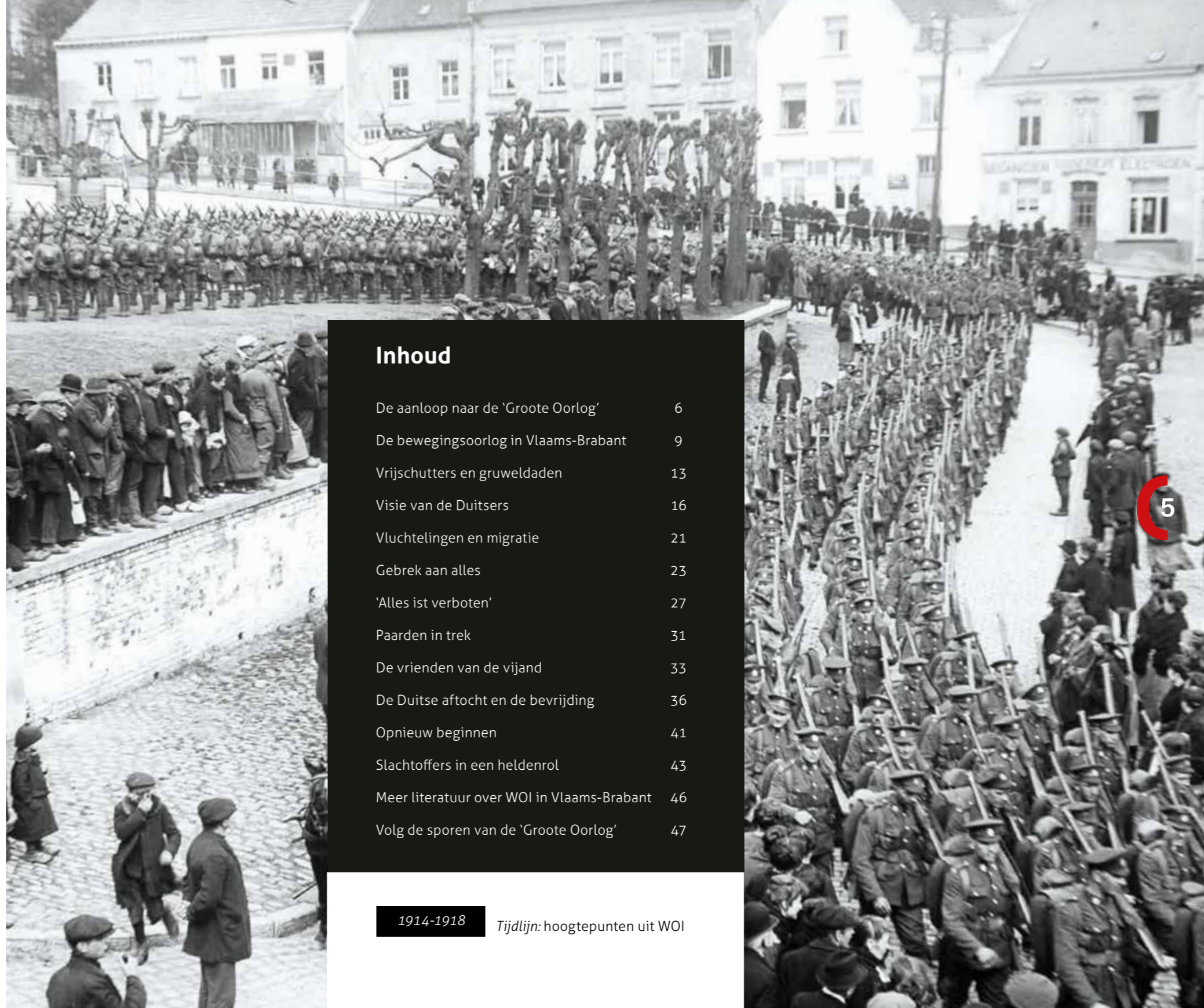
In deze brochure belichten de auteurs de eigenheid van het Vlaams-Brabantse oorlogsverleden, zowel de atypische krijgsvaardigheden als de regionale diversiteit in bezettingservaringen. Bovendien zorgen ze voor een meerstemmigheid in perspectieven: ze laten een veelheid aan actoren aan het woord en tonen hen in actie. Ten slotte maken ze de concrete anekdotes tastbaar door sprekend beeldmateriaal, zorgvuldig gekozen uit het regionale erfgoed.



We hopen van harte dat dit werk bijdraagt tot een rijker inzicht in het Vlaams-Brabantse WOI-verleden en de lezer stimuleert om dit verleden verder te verkennen tijdens de vele herdenkingsactiviteiten die de komende vier jaren in de provincie georganiseerd worden.

Tom Dehaene en Monique Swinnen,
gedeputeerden Vlaams-Brabant

Canadese soldaten marcheerden bij de bevrijding op de markt van Overijse.



Inhoud

De aanloop naar de 'Grote Oorlog'	6
De bewegingsoorlog in Vlaams-Brabant	9
Vrijeschutters en gruweldaden	13
Visie van de Duitsers	16
Vluchtelingen en migratie	21
Gebrek aan alles	23
'Alles ist verboten'	27
Paarden in trek	31
De vrienden van de vijand	33
De Duitse aftocht en de bevrijding	36
Opnieuw beginnen	41
Slachtoffers in een heldenrol	43
Meer literatuur over WOI in Vlaams-Brabant	46
Volg de sporen van de 'Grote Oorlog'	47

1914-1918

Tijdlijn: hoogtepunten uit WOI

DE AANLOOP NAAR DE 'GROOTE OORLOG'

In Europa

Na de definitieve nederlaag van Napoleon Bonaparte in 1815 in de buurt van Waterloo veranderde de landkaart van het Europese continent grondig van uitzicht. Het nieuwe Verenigd Koninkrijk der Nederlanden moest dienen als bufferstaat tussen de grootmachten Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en de Duitse vorstendommen. In 1830 scheidde het zuiden zich af en vormde het Koninkrijk België. Vanwege zijn belangrijke strategische ligging kreeg België een verplichte en gewapende neutraliteit opgelegd. Dit betekende dat het geen andere landen mocht binnenvallen, maar wel het eigen grondgebied met de wapens moest verdedigen. Vooral het Verenigd Koninkrijk stond garant voor de toekomst van België.

Na de Frans-Pruisische oorlog in 1870-1871, die vooral tot doel had de Duitse vorstendommen te verenigen, voelden de Duitse politici zich eind 19de eeuw meer en meer omsingeld door vijandige staten. De Duitse Keizer Wilhelm II begon daarom gebiedsuitbreiding na te streven. Hij maakte het Duitse leger sterker en koloniseerde delen van Afrika. Om de macht op het eigen continent te vergroten, moest aartsvijand Frankrijk uitgeschakeld worden. Alleen ontbrak er nog een concrete aanleiding die zich uiteindelijk in de zomer van 1914 zou aandienen. Intussen was de Duitse militaire strateeg Generaal von Schlieffen begonnen aan een plan waarmee het Duitse leger op zes weken tijd Parijs zou kunnen bereiken met een sikkelbeweging via België en Nederland. Zo vermeden de Duitsers een confrontatie met de Fran-

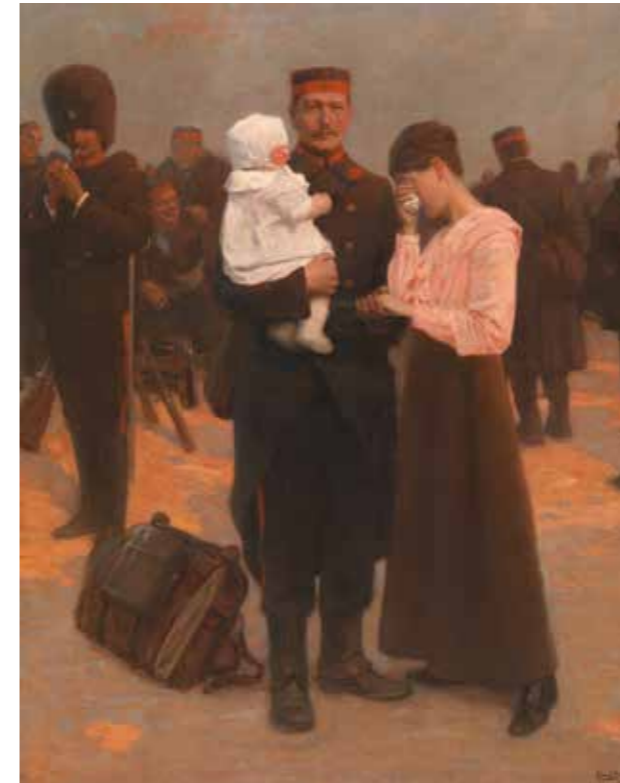


"Gott ist mit uns": Keizer Wilhelm II van Duitsland en Keizer Franz-Jozef van Oostenrijk-Hongarije waren bij het begin van het conflict overtuigd van hun gelijk en van hun succes.

se grensverdediging in de regio Elzas-Lotharingen. In 1913 herwerkte de nieuwe stafchef von Moltke dit plan en gaf de doortocht door Nederland op. Het was essentieel voor het succes van het plan dat een passage door het neutrale België snel en zonder tegenstand uitgevoerd kon worden.

België bereidt zich (slecht) voor

Tijdens de woelige laatste decennia van de 19de eeuw bleek dat België bijzonder kwetsbaar was vanwege een ondermaatse grensverdediging. Dat was nochtans nodig om de neutraliteit te kunnen handhaven. In de jaren nadien begon men dus met de bouw van een fortengordel rond Luik en Namen, respectievelijk gericht op Duitsland en Frankrijk. Het



"De strijders" (Aimé Stevens, Etterbeek, 1914): Belgische soldaten nemen afscheid van vrouw en kind bij de mobilisatie.

belang van de Antwerpse haven zorgde ervoor dat er ook rond deze stad forten gebouwd werden. Antwerpen zou dienen als 'nationaal toevluchtsoord' indien het mis zou gaan.

Toch lijkt het er sterk op dat de Belgische overheid en de burgers te veel vertrouwden op hun veiligheid die het gegarandeerde neutrale statuut van het land bood. In tegenstelling tot bijvoorbeeld Duitsland beschikte het Belgische leger over te weinig mensen en middelen. Het werd bevolkt door mannen die via het lotelingensysteem of de plaatsvervanging hun legertijd vervulden. Pas in 1913 werd de algemene dienstplicht ingevoerd. Bij het begin van de Eerste Wereldoorlog, in augustus 1914, bestonden de divisies bijgevolg uit te weinig getrainde jongens.



In de 19de eeuw bestond in België het lotelingensysteem, waarbij de jonge mannen een lotje moesten trekken. Indien het cijfer lager of gelijk aan het aantal benodigde soldaten voor die streek lag, werd de jongen opgeroepen. Bij een slecht lotje met een te laag cijfer kon een jongen uit een rijke familie iemand anders betalen om als plaatsvervanger zijn dienstplicht te vervullen. Hier zie je een lotje met de paraf van de commissievoorzitter (Bunsbeek, 1894).

DE BEWEGINGSOORLOG IN BRABANT

Het ultimatum aan België

Eind juni 1914 ontstond er een crisis in Oostenrijk-Hongarije door de moord op Kroonprins en Aarts-hertog Franz-Ferdinand in Sarajevo. Door een systeem van militaire bondgenootschappen vormden zich twee vijandige partijen: Oostenrijk-Hongarije, Duitsland en - tijdelijk - Italië aan de ene kant en Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en Rusland aan de andere kant. België bleef zoals afgesproken neutraal en dus afzijdig.

8 Duitsland zag nu zijn kans om het von Schlieffen-von Moltkeplan tegen Frankrijk uit te voeren, maar daarvoor moesten de Duitse troepen dus door België trekken. Enkele dagen voor de oorlog op 4 augustus 1914 uitbrak, beriep Koning Albert zich nog tevergeefs op zijn familiebanden met de Duitse Keizer Wilhelm II om geen oorlog te beginnen. De Keizer week echter niet af van zijn plannen en eiste een vrije doortocht door België. De Duitse regering schreef in haar ultimatum van 2 augustus 1914 aan Albert dat ze een Franse aanval vermoedde en dat ze daarom zelf moest reageren via België en Luxemburg. De Duitse overheid zocht duidelijk een drogreden.

Vanuit zijn plicht als staatshoofd wou de Belgische vorst vasthouden aan het neutrale statuut van het land. Daarom weigerde hij de Duitse doortocht over het Belgische grondgebied. In de Kamer van Volksvertegenwoordigers riep hij op tot politieke eendracht en gaf niet toe aan het ultimatum. Haast tegelijkertijd staken de allereerste Duitse troepen te Visé de grens over. Op 4 augustus 1914 begon voor België de Eerste Wereldoorlog.



Duitse ulanen (verkenningstroepen) namen positie in op de markt van Overijse (augustus 1914).

Gesteund maar toch alleen

9 Bij het uitbreken van de oorlog hield Koning Albert vast aan het neutrale statuut van het land. Het zag er naar uit dat dit met de wapens zou moeten gebeuren. Hoe kon een klein land echter de strijd aanbinden met een grootmacht als Duitsland? Frankrijk, Groot-Brittannië en Rusland hadden jaren eerder beloofd om de neutraliteit te garanderen, maar de Franse troepen waren zelf verre van klaar om aan te sluiten op de rechterzijde van de Belgen en hadden binnenlandse zorgen. Groot-Brittannië was ook niet erg happig om op te treden en zou pas toehappen toen de Antwerpse haven in het Duitse vizier kwam.

Bijgevolg stond België er even alleen voor en moest de Generale Staf op zoek naar een geschikte verdedigingslocatie. In het meest optimistische scenario zou een strijdmacht, bij voldoende voorbereidingstijd en middelen, de aanval aan de landsgrens tegenhouden en voor de verdedigingslinie gebruik maken van natuurlijke obstakels, zoals rivieren.

Voor Koning Albert en zijn Generale Staf was dan ook de Maas, gelegen aan de grens met Duitsland, de eerste keuze. Toch stapten ze van dit plan af omdat de Duitse overheid dit als een agressieve daad van het Belgische leger ten opzichte van Duitsland zou kunnen beschouwen, terwijl België verplicht neutraal moest blijven. Het leger stelde zich daarom op aan de forten rond Luik, die gebouwd waren met een defensieve bedoeling.



Tegen het goed uitgeruste Duitse leger waren de Belgische militairen niet opgewassen.



Duitse troepen vervoerden een kanon met een voor die tijd modern transportmiddel.

Albert hield dezelfde houding aan toen hij tijdens de eerste oorlogsdagen meermaals tegen de plannen van zijn Generale Staf inging. Zo sloeg hij bijvoorbeeld het voorstel af om met een tegenaanval te trachten de stad Luik te bevrijden.

Strijdplaatsen

Nog voor de oorlog uitbrak, ging de Generale Staf op zoek naar een meer inlands gelegen locatie met defensieve troeven. De Gete in het oosten van de provincie Brabant lag tussen de forten van Luik en Namen in, op twee dagmarsen van Antwerpen. De rivier was qua breedte niet vergelijkbaar met de Maas, maar zou toch kunnen volstaan als natuurlijke barrière. Bijgevolg werd een deel van het leger naar het oosten van Brabant gestuurd en de rest bracht de fortengordel rond Antwerpen in paraatheid. Op 10, 12 en 18 augustus 1914 kwam het tot een treffen aan de Gete, respectievelijk in de buurt

van Orsmaal-Gussenhoven, Halen en Tienen. Daarna werden de daar aanwezige troepen teruggetrokken richting Antwerpen. Op 19 augustus werd er ook nog gevochten tijdens de terugtocht in Aarschot. Deze extra week bleek voor de versterking van de fortengordel van Antwerpen een belangrijke periode.

Onderweg naar Parijs kregen de Duitsers tegenstand van de Fransen te Bergen, maar deze laatsten konden moeilijk standhouden. Om hen te helpen en de Duitse troepen af te leiden, deed het Belgische leger een eerste uitval uit Antwerpen van 24 tot en met 26 augustus tot aan onder andere Zemst, Wespelaar en Imde. Bij dit offensief kwam korporaal Trésignies om het leven te Grimbergen, tijdens een heldendaad aan de Verbrande Brug. Als vergelding voor de Eerste Uitval uit Antwerpen legden de Duitsers Leuven in de as. Van 9 tot en met 13 september geraakten de Belgische strijdkrachten bij een nieuwe uitval tot in onder meer Rotselaar en Aarschot. Aan de molen naast de Dijle in Rotselaar werd hevig gevochten en verschillende manschappen verdronken in de rivier.

Op 26 augustus 1914 zaten Belgische en Duitse militairen in Grimbergen elk aan één kant van het Zeekanaal Brussel-Schelde, ook wel het Kanaal van Willebroek genoemd.

De Belgen wilden een aanval doen, maar de Verbrande Brug over het kanaal was aan de Duitse kant bijna volledig opgehaald. Na het schrijven van een afscheidsbrief zwom Korporaal Léon Trésignies naar de overkant om de brug neer te laten, maar haalde ze per ongeluk verder op. Toen zijn kameraden hem roepend op zijn vergissing wezen, werd hij door de Duitsers opgemerkt en dodelijk neergeschoten.



De Derde Uitval uit Antwerpen was weinig succesvol. Op 10 oktober gaf het Belgische leger Antwerpen op en trok zich terug in de Westhoek.

Hoewel Koning Albert in het begin van de oorlog defensief ingesteld was aan de forten rond Luik en aan de Gete, liet hij enkele weken later zijn troepen toch drie uitvallen uit Antwerpen doen om druk van de schouders van de Franse troepen te nemen. Uiteindelijk paste dat wel nog altijd binnen de gewapende neutraliteit waarbij het eigen grondgebied met de wapens mocht verdedigd en bevrijd worden. Vanaf eind september 1914 zou het Belgische leger geen aanvallen meer uitvoeren tot aan het Bevrijdingsoffensief in september 1918.



Het is niet te verwonderen dat de Duitsers de Belgische soldaten soms als gewapende burgers aanzagen.

VRIJSCHUTTERS EN GRUWELDADEN

Oorzaken van het geweld

Het mag misschien vreemd lijken, maar ook bij oorlogsvoering bestaan er regels. Deze werden ingevoerd om gevechten zo eerlijk en humaan mogelijk te laten verlopen. Een van die regels houdt in dat oorlog enkel gevoerd mag worden door mensen die dienen in een door de overheid ingerichte legereenheid. Bovendien is het verplicht om een uniform te dragen. Al wie dit in 1914 niet deed, werd bestempeld als een franc-tireur of vrijsschutter. Tegenwoordig noemen we dit een guerrillastrijder. Francs-tireurs waren burgers die het heft in eigen handen namen om een vijand aan te vallen.

Tijdens de Frans-Pruisische Oorlog van 1870-1871 werden de Pruisische troepen in Elzas-Lotharingen soms in een burgerlijke hinderlaag gelokt en zij beschouwden dat uiteraard als een vuile manier van vechten. Toen de Duitse militairen in 1914 over Belgisch grondgebied trokken, waren ze beducht voor wat hun vaders en grootvaders 44 jaar eerder meegemaakt hadden. In elk dorp kon achter een raam plots een wapen opduiken. Het is echter niet zo zeker of deze vrees gegrond was. De plattelandsbevolking had weinig wapens en de Belgische overheid had de niet-strijdende bevolking gevraagd om haar wapens in te leveren. Ook de Burgerwacht werd ontbonden om misverstanden te vermijden. Toch kan het zijn dat bepaalde burgers de Duitse troepen onder vuur genomen hebben. Het is echter evengoed mogelijk

dat de Duitsers het terugtrekkende Belgische leger in de kleinschalige achterhoedegevechten als burgers aanzagen. Zulke (vermeende) francs-tireurs speelden alleszins met hun leven. Door hun illegale oorlogspraktijken konden zij niet rekenen op de bescherming van het oorlogsrecht. Meestal leidde dat dus tot onmiddellijke terechtstelling.

Martelaren

Omdat Koning Albert beslist had om zijn land te verdedigen, kregen de Duitse troepen af en toe ook met verliezen te maken, niet in het minst in het toenmalige Brabant. Die ontgoocheling verhoogde de woede van de Duitse troepen die geregeld lokale gebeurtenissen aangrepen om over te gaan tot wraakacties tegen de burgerbevolking.

In vele dorpen vielen onschuldige burgerslachtoffers. België kende in 1914 zeven zogenaamde Martelarensteden: Aarschot, Andenne, Dendermonde, Dinant, Leuven, Tamines en Visé. Bepaalde Brabantse gemeenten zoals Herent en Zemst kregen het ook zwaar te verduren en hadden verhoudingsgewijs tot hun inwonersaantal zelfs meer slachtoffers dan sommige Martelarensteden.

In Aarschot werd op 19 augustus 1914 de Duitse Kolonel Stenger op een balkon op de Grote Markt dodelijk getroffen door de kogel van een onbekende



Franktireurs aus Löwen.

Vermeende francs-tireurs uit Leuven gingen een onzeker lot tegemoet.

schutter. De Duitse autoriteiten staken het uiteraard op de burgers, maar later werd het voorval verklaard als een wraakactie van een aantal ontevreden Duitse militairen tegen hun bevelvoerder. Ongeveer 160 burgers, onder wie burgemeester Tielemans en zijn zoon, werden opgepakt en doodgeschoten.

Vanaf 25 augustus 1914, een dag na het begin van de Eerste Uitval uit Antwerpen van het Belgische leger, plunderden en vernielden Duitsers de Leuvense binnenstad en stichtten brand in de wereldbepaalde universiteitsbibliotheek in de Naamsestraat. Vele eeuwenoude en unieke boeken gingen in de vlammen op. Daarbovenop werden net als in Aarschot honderden burgers terechtgesteld als vergelding. Enkel het stadhuis bleef overeind omdat het hoofdkwartier van de Duitse commandant daar gevestigd was. Het Leuvense stadsuitzicht verloor vele oude gebouwen.

De Duitse overheid liet geen internationaal onderzoek naar de gruweldaden in Leuven toe, maar publiceerde in 1915 wel een 'Witboek' met haar eigen bevindingen. Ze beschouwde de gebeurtenissen als 'een opstand van de stad Leuven tegen de Duitse bezettingstroepen' en als 'een planmatig voorbereide overval, een verraderlijk oproer, waarvan de leiding wel niet anders dan in de handen van een hogere instantie kan gelegen hebben.' De aangehaalde getuigenissen zijn echter vaak vaag en onbetrouwbaar, waardoor de conclusies in twijfel getrokken kunnen worden. De franc-tireurmythe bleef zo een belangrijk onderdeel van de Duitse oorlogscultuur en werd zelfs in beeld gebracht in films en theaterstukken.

Karel Lamotte werd geboren in 1871 en was machinist van beroep. Hij vond als burgerslachtoffer op 19 augustus 1914 te Aarschot de dood bij Duitse vergeldingsacties, net als de man van zijn zus, Victor Page. Het document van het ministerie van Financiën uit 1920 is gericht aan zijn vrouw, Rosalie Lamotte-Delsaert. Dit document gaf haar als erkende oorlogsweduwe recht op een jaarlijkse uitkering van de overheid.

MINISTÈRE DES FINANCES ADMINISTRATION DE LA TRÉSORERIE ET DE LA DETTE PUBLIQUE. 5 ^e DIRECTION - 5 ^e BUREAU - N ^o 7 R.	MINISTERIE VAN FINANCIËN BEHEER DER TRÉSORERIE EN OPENBARE SCHULD. RECOMMANDÉ. Aanbevelen.
VICTIMES CIVILES DE LA GUERRE.	BURGERLIJKE OORLOGSSLACHTOFFERS.
Bruxelles, le 21-12-1920	
M	
J'ai l'honneur de vous envoyer le brevet de l'allocation annuelle qui vient de vous être accordée et qui est inscrite au Grand-Livre, sous le N ^o 1115	Ik heb de eer U te laten geworden het brevet van de jaarlijkse uitkering, die U werd toegestaan en welke ingeschreven is in het Grootboek, onder
Les arrérages échus sont payables chez le Receveur des contributions de votre commune par l'intermédiaire de l'Agent de Trésorerie à Louvain à partir de	De reeds vervallen achterstanden zijn betaalbaar bij den Ontvanger van Belastingen uwer woonplaats, door de bemiddeling van den Agent der Schatkant te Leuven
Le paiement s'effectuera sur production de votre brevet et d'un certificat de vie délivré par l'autorité communale.	De betaling zal geschieden mits overlegging van uw brevet en van een levensbewijs door de gemeenteoverheid afgeleverd.
AU NOM DU MINISTRE: Par l'Administrateur-Directeur général, Le Sous-Directeur,	NAMENS DEN MINISTER: Par de Schiedt Algemeen Beheerder, De Onder-Beheerder,
<i>[Signature]</i>	
Madame Lamotte-Delsaert, Rosalie	
rue de Louvain, 38 à Aarschot.	
Voir instructions au brevet. De oververtalingen op het brevet.	

Het bewijs van de jaarlijkse uitkering aan Rosalie Lamotte-Delsaert.



Karel Lamotte

VISIE VAN DE DUITSERS

De 'Grote Oorlog' had niet enkel een zware impact op de Belgische bevolking, op de jongens onder de wapens en op de burgers onder de bezetting. Ook de levens van de Duitse soldaten werden getekend door het conflict. Aan beide zijden van het front beleefden de militairen gelijkaardige ervaringen van angst, honger en gruwel, die eigen waren aan de oorlog. Toch blijkt uit persoonlijke documenten van Duitse militairen dat ze de oorlogshandelingen vanuit een specifiek cultureel kader bekeken en zich geregeld verwonderden over de kenmerken van Brabant.

Gedeelde gevoelens

Het begin van de oorlog ging aan beide zijden van het front gepaard met een opleving van gevoelens van nationale eenheid en patriotisme. Zeker in Duitsland uitten ze zich in vaderlandslievende manifestaties en krantenberichten waarbij afhankelijkheid aan keizer en vaderland werd betoond. Dat deze visie in sommige kringen lang heeft standgehouden, toont de getuigenis van Majoor Hugold von Behr aan. Hij schreef in 1918, niet lang voor het einde van de strijd, dat de wereldoorlog dé belevenis is van zijn generatie, waarop oorlogsveteranen met trots zullen terugblikken. Volgens hem hebben zij immers meegeholpen om het Duitse Rijk te verdedigen en uit te bouwen tot een bloeiendere en machtigere natie.

Ondanks dit vaderlandslievende enthousiasme stonden vele Duitse soldaten, net als de Belgische militairen, niet te springen om aan de oorlog te beginnen. Hun gedachten dwaalden vaak af naar hun thuis en familie. Een Duitse grenadier schreef dat bij de mo-



Een Duitse militair nam afscheid van zijn geliefde. Hij dacht dat hij snel terug zou zijn.



De Duitse veldwacht hield steeds een oogje in het zeil.



Auteur Otto von Schaching (pseudoniem van Otto Denk) tekende al in 1915 allerlei lokale oorlogsverhalen op, waaronder de strijd tegen de vrijschutters bij Diest. Daarvoor ondervroeg hij ooggetuigen. Op de voorpaginatekening van Fritz Bergen is goed te zien hoe de plattelandsbewoners een Belgische lansier te paard bijstaan tijdens de aanval op de Duitse stelling. Uit schrik voor nieuwe represailles probeert het meisje de boer te hinderen.

bilisatie zowel mannen hun echtgenotes en kinderen als jongens hun ouders verloren om hun land trouw te dienen. Een dergelijk gevoel was grensoverschrijdend.

Eens geworpen in de realiteit van de gevechten, deelden vele Duitse militairen de ervaringen van hun Belgische collega's. In de buurt van Tienen schreef H. Knutz, een Duitse reservemilitair van het 86^{ste} Fuseliersregiment uit Flensburg: 'In het bietenveld achter de stelling proberen verschillende Belgen het hazenpad te kiezen. Een van hen valt met een stukgeschoten achterhoofd op de grond. De aanblik van



Knutz tekende wat hij zag aan de Gete.



Zelfbewuste Duitse militairen te paard poseren gedisciplineerd.

de arme gesneuvelde was zo verschrikkelijk dat ik dat beeld niet uit mijn hoofd krijg'. Ook de oorlogsgruwel werd aan de Duitse zijde aan den lijve ondervonden.

De Duitse militairen klaagden geregeld dat hun opmars vanaf Brabant sneller verliep dan de veldkeukens die hen moesten volgen. Vooral brood misten ze erg. Hun honger stilden ze dan ook bij de Belgische bevolking, die soms vrijwillig, maar vaak gedwongen voedsel meegaf. Ook de Belgische soldaten leefden vaak noodgedwongen van giften, aangezien ze simpelweg geen veldkeukens hadden.

De Duitse oorlogscultuur

Toen de reeds vermelde Duitse militair Knutz met zijn strijdmakers aan de natuurlijke barrière van de Gete kwam, hadden zij gehoopt om over te steken via bruggen. Gezien deze al door de Belgen vernield waren, moest hij te voet door de rivier, met het wapen en de patronengordel in de lucht. Hij zag hoe luitenant Leiser zijn majoor von Burstin op de schouders door de rivier droeg. Hoe hoger in rang, hoe

droger men mocht blijven. In het midden werd het dieper en verloor de luitenant zijn evenwicht, maar twee soldaten schoten te hulp. Uit deze actie blijkt de sterke waardering en respect voor hiërarchie in het Duitse leger.

Deze waarden komen ook tot uiting in de visie van Knutz op de Belgische strijdkrachten en hun gedragingen tijdens de gevechten. Volgens hem schoten zij zonder deftig te mikken en op doelen buiten hun bereik. Bovendien verlieten velen vrij snel hun posities en ontvluchtten de gevarezone. Voor Knutz was het nochtans vanzelfsprekend dat dit enkel zou gebeuren na toestemming van de bevelhebber. Deze kritische visie op het weinig gedisciplineerde Belgische leger versterkte ook het idee dat de burgers zich op ongeoorloofde manieren verdedigden.

Samen met zijn eenheid trok Knutz door Brabant. Op 20 augustus 1914 proefde hij in de buurt van Neerijse, Loonbeek en Huldenberg van de lekkere druiven die volgens hem uitstekend smaakten in de hitte. Bovendien verbaasde hij zich erover dat in elk dorp 40 à 50 glazen serres terug te vinden waren.



Gepakt en gezakt stonden vluchtelingen te wachten aan het station van Overijse.

VLUCHTELINGEN EN MIGRATIE

Vluchtelingen in alle richtingen

De vluchtbewegingen tijdens de Eerste Wereldoorlog waren grotendeels verbonden aan de verplaatsingen van het oorlogsgeweld, van de Luikse regio over Brabant tot in de Westhoek. Wanneer tijdens de eerste oorlogsmaand bleek dat het Belgische leger ergens stelling innam of de Duitse troepen een gemeente naderden, namen de burgers in de provincie Brabant vaak het zekere voor het onzekere. Ze trokken weg van het gevaar, vaak tot in de naburige dorpen, maar soms ook tot aan de andere kant van het land.

De Gentse schrijfster Virginie Loveling zag op 18 augustus 1914 bijvoorbeeld Hagelanders in het station van Gent aankomen met alle bezittingen die ze konden dragen. In bepaalde gevallen kwamen mensen uit Brabant zelfs in Groot-Brittannië terecht en het gebeurde dat ze na de oorlog niet meer terugkeerden. De mensen die wel in de buurt van de gevechten bleven, veelal op het platteland, keerden nog 's avonds of de volgende dag terug huiswaarts met de bedoeling om de oogst verder af te werken. De troepenverplaatsingen gebeurden echter vaak dwars door de velden, waardoor de gewassen vertrappeld werden. De burgers konden dan enkel de schade vaststellen en aan herstelwerken beginnen.

Na de val van Antwerpen op 10 oktober 1914 trok het Belgische leger definitief naar de Westhoek. Het was duidelijk dat Brabant niet snel opnieuw gevechten zou moeten trotseren en dat de bezetting van de provincie een feit was. Voor vele jonge mannen die zich toch nog geroepen voelden om bij het Bel-

gische leger aan te sluiten, was dat echter niet meer zo eenvoudig. Daarvoor moesten ze via Nederland, Groot-Brittannië en Frankrijk de Westhoek proberen te bereiken. Ook gewone burgers ontvluchtten het land en kwamen in het neutrale Nederland in kampen terecht. Daarom vond de Duitse overheid in België het nodig om op de volledige grens met Nederland - van Knokke aan de kust tot Vaals in het zuiden van Nederlands-Limburg - een prikkeldraadafsluiting te plaatsen, die de Belgen in hun land moest houden.

Samenleven

Terwijl de oorlog in de Westhoek en het noorden van Frankrijk voortgezet werd, kreeg de bevolking het daar zwaar te verduren. Al snel ontstond een nieuwe migratie- en deportatiestroom. Bewoners van het frontgebied namen hun hebben en houden mee en kwamen met de trein in Brabant terecht, waar ze hoopten op betere tijden. De toestroom was erg groot en de gemeenten rond Brussel wisten niet altijd raad met hen. Ze deden wel hun best om hen een dak boven het hoofd te geven.

Zo belandden 1200 mensen uit Mene in Vilvoorde, waar de lokale overheid ze onderbracht in leegstaande woningen en scholen. Door hun plotse vertrek hadden ze ook vaak in een logische reactie wel hun meest kostbare bezittingen meegenomen, maar niet de dagelijkse essentiële zaken. Daarom voorzagen sommige lokale overheden in een soort van uitleendienst voor bestek, meubels en kleding.



Vluchtelingen gingen vaak een onzeker lot tegemoet.

Bij hun terugkeer naar de Westhoek na de oorlog moesten ze die dan weer afgeven.

Het samenleven van de lokale bevolking met de West-Vlamingen en Noord-Fransen ging niet altijd zonder slag of stoot en de verdraagzaamheid was soms ver zoek. Vele inwijkelingen die bovendien niet altijd het Nederlands machtig waren, werden veraschuwed wegens hun crimineel gedrag, politieke overtuiging of verwerpelijke zeden. In Zemst kaartte de veldwachter het probleem van sommige Menenaars, zoals het gezin Verfaillie, aan. Zij zouden volop vechten en stelen en ook niet terugdeinzen om een mes te trekken. De meeste immigranten probeerden er gewoon het beste van te maken en zetten hun vroegere beroep voort. Sommigen vonden zelfs hun levensgeluk in Brabant: ze trouwden, kregen kinderen en vonden er hun laatste rustplaats.

Horizon

In zekere zin heeft de Eerste Wereldoorlog ervoor gezorgd dat de Brabanders met mensen in contact kwamen die ze in gewone omstandigheden nooit ontmoet zouden hebben. Tot dan was men namelijk erg lokaal ingesteld met een 'onder de kerktoren'-mentaliteit. Het maken van reizen was voor de minder welgestelde families allerm minst vanzelfsprekend. Bijgevolg zorgde de kennismaking met vreemde personen voor een verruiming van hun horizon en leerden ze landgenoten met andere gebruiken kennen.



De mensen die de gevarenzone in de Westhoek ontvluchtten, kwamen onder andere in Brabant terecht. Ze bleven in de gemeenten rond Brussel wonen of reisden nog wat verder. Deze vluchtelingen hadden bij hun aankomst weinig noodzakelijke huishoudspullen bij. Daarvoor konden ze rekenen op de lokale bevolking. Te Merchtem stelde men via een bruikleenovereenkomst dergelijke goederen ter beschikking van vluchtelingen uit Halluin (Noord-Frankrijk).

GEBREK AAN ALLES

De oorlog kwam erg ongelegen, namelijk in volle oogst. De opbrengst leed immers geweldig onder het feit dat boeren en landarbeiders onder de wapens of op de vlucht waren. Al lang voor de oorlog was België afhankelijk van invoer uit het buitenland, die wegviel door de Duitse bezetting. Bovendien sloegen de bezettingstroepen een groot deel van de schaarse voorraden aan. Al in het begin van de

vijandelijkheden had de Gouverneur van Brabant de nodige maatregelen genomen om de distributie van graan en meel te verzekeren. Vanaf september 1914 doken echter de eerste tekenen van ondervoeding op. Enkele notabelen, onder wie de Brusselse burgemeester Max, industriëlen en diplomaten, lieten het niet zover komen en schakelden hun Amerikaanse zakenrelaties in. Zo kwam een hulpcomité, het



Het plaatselijke hulpcomité van Heverlee.



Naar aloude gewoonte zorgden de bezettingstroepen honderd jaar geleden eerst en vooral voor zichzelf. De bezette gebieden werden ongenadig leeggeroofd en het begon met de opeising van het vee. Alleen dankzij buitenlandse hulpacties en veel inventiviteit vanwege de Belgische bevolking kon een hongersnood op het nippertje vermeden worden. Wel had het kwetsbaarste deel van de bevolking af te rekenen met ondervoeding en bleef het daar lang de gevolgen van dragen. Op deze foto zien we de aanvoer van Amerikaans meel.

.....
Hoovercomité, tot stand. Het zorgde ervoor dat de Britse marineschepen voor de bevoorrading van België ongehinderd doorgang verleende. De Britse regering vreesde echter dat de voedselhulp bij de vijand zou terechtkomen. De Duitsers lieten de hulpacties toe, want zo vermeden ze een hongeroproer.

Het Nationaal Voedingscomité was erg efficiënt. Overal in het land ontstonden plaatselijke comités. Er werd wel eens geklaagd over vriendjespolitiek en over de strengheid van het comité, maar toch heeft dit initiatief de bevolking helpen overleven.

Op zoek naar het dagelijks brood

Op het platteland konden de inwoners zich beter behelpen dan in de stad, omdat ze veelal een eigen tuin hadden, al volstond dat niet. Wie zelf groenten teelde, moest het grootste gedeelte immers zonder

enige vergoeding inleveren bij de bezetter. De boeren kregen regelmatig controlediensten over de vloer, die nog voor de oogst een vaak erg overdreven raming maakten van de opbrengst.

Een landbouwer uit Nieuwrode hield van de geraamde 17.500 kg aardappelen op zijn perceel van ruim een hectare amper een derde over voor eigen rekening. Wie zich niet aan de afspraken hield, riskeerde dat zijn volledige oogst aangeslagen werd. Zo bleef er slechts een kleine hoeveelheid over voor eigen gebruik, laat staan voor verkoop op de markt. Beperkte getuigenissen wijzen op een bevoorrading van Brussel vanuit het Pajottenland, bijvoorbeeld door fruitkwekers uit Bodegem, die te voet naar de markt in Kuregem trokken.

De moeilijkst te verkrijgen voedingsmiddelen waren melk, vlees en aardappelen. Het vleesverbruik werd sterk teruggeschroefd. In veel gevallen at men alleen op zaterdag vlees. Er doken ook nieuwe en bizarre voedingsgewoonten op. Zo verschenen in het Leuvense weekblad 'Journal des Petites Affiches' in 1916 enkele artikels over de vele katten die spoorloos verdwenen en bijna allemaal als lekkere konijnen opgegeten werden. 'Een kat in de pot is beter dan geen eten', was blijkbaar de leuze. Misschien werd er ook al eens een hond verorberd, maar officiële hondenslachterijen, zoals in Gent en Boom, zijn voor Brabant niet gekend. Even erg als de vleesschaarste was 'het aardappelprobleem'. In 1916 had elke persoon slechts recht op 300 gram aardappelen per dag.

Speciale aandacht werd besteed aan de melkvoorziening voor kinderen en zuigelingen. De acties van het 'Werk van den druppel melk' en de uitbouw van de



Dagelijkse bedeling van de volkssoep met brood.

medische controle leidden net in de oorlogsjaren tot een opmerkelijke achteruitgang van de babysterfte! Erg in trek was ook de dagelijkse bedeling van volkssoep. Die hulpacties leidden wel tot flink wat papierwerk. Wie zich al eens vergiste in de doolhof van documenten en formulieren, moest het zonder hulp stellen. Bovendien moest men aantonen de hulp, ook op zedelijk vlak, waard te zijn: het Voedingscomité gaf geen steun aan kroeglopers, langdurig werklozen en vrouwen die het 'deden' met Duitse militairen.

Achterpoortjes

De schaarste leidde tot een bloeiende smokkel. Regelmatig traden de plaatselijke overheden op tegen woeker en vervalsing van etenswaren. Zo verschenen er in de pers artikels over sterfgevallen veroorzaakt door bedorven vlees. Er werd zelfs een 'Bond tegen vervalsching' opgericht en bij de ontleding van een worst vond men 'daarin allerlei vuiligheid

en afval, samen gehouden door het toevoegen van ... zagemeel'. En dat ook het oorlogsbrood een nare smaak had, is iets dat nog lang na de oorlog in de herinnering van velen is blijven leven.

De boer als zondebok

De prijsstijgingen en de zwarte markt zorgden voor veel ongenoegen. En dat maakte van de boeren de grootste zondebokken. Velden werden regelmatig geplunderd en boerderijen overvallen door dievenbenden, ook nog tijdens de eerste jaren na de oorlog. De Boerenbond pleitte voor prijsbeheersing en opdrijving van de productie. Het bestuur wees er herhaaldelijk op dat niet de boeren, maar de 'handelaars-opkopers' de prijzen de hoogte injoegen. Verder werd gewezen op de uitputting van de grond, het gebrek aan meststoffen, de hoge kosten voor krachtvoerders en plantgoed en ten slotte ook op de minderwaardige kwaliteit van het vee dat de opeisingen ontliet.

'ALLES IST VERBOTEN'

Het kan nog erger

Het Leuvense weekblad 'Journal des Petites Affiches' stelde in 1916 een forse stijging van het aantal 'zinnelozen' vast. Dit kan men wijten aan meerdere factoren: verlies van familieleden, oorlogsschade en

hoge werkloosheid. Bovendien werden deze benarde levensomstandigheden door de kwistig uitgevaardigde dwangmaatregelen van de bezetter nog hachelijker. Vergeleken met Brabant, gelegen in het gouvernementsgebied onder burgerlijk bezettingsbestuur, waren de sociale controle en repressie dichter bij



Burgers werden te pas en te onpas gecontroleerd (©Georges Bain)



Ook voor de medestanders van de bezetter lag de oorzaak van alle ellende bij smokkelaars en zwarthandelaars.

het front nog erger, namelijk in het Etappengebied en het Operationsgebied. Door de intense militaire activiteit hadden de inwoners daar nog veel minder bewegingsvrijheid.

Aan de leiband

De dwang begon al met de invoering van de Duitse uurregeling. De uurwerken moesten vanaf 8 november 1914 het Duitse uur aangeven: 12 uur werd voortaan 13 uur. Vanaf 30 april 1916 werd het zomertijd ingevoerd. Dat bracht het uurverschil al op twee uur. Wie vasthield aan de vroegere uurregeling, riskeerde een forse geldboete. Om velerlei redenen trachtte de bezetter verplaatsingen te bemoeilijken om goederensmokkel, mensensmokkel, brievensmokkel, spionage en sluikpers te bestrijden. Voor trein en tram kwam er bovenop het al dure ticket nog eens een toeslag voor de 'Reiseschein', een soort reispas. Meeten was ook de identiteit van de reizigers bekend, wat de controle vergemakkelijkte. Het trein- en tramverkeer was bovendien minder frequent dan vroeger. Minder drukke tramlijnen werden afgeschaft en de

sporen gingen naar de smeltoven, zoals eind 1917 gebeurde met de lijn Aarschot-Tienen. Fietsers werden nog meer gewantwoord. Voor de aankoop van een fiets was ook al een toestemming nodig. Daarmee viseerde de Duitse bezetter vooral de jongeren. Om te beletten dat ze via Nederland naar het front zouden trekken, moesten ze zich daarenboven regelmatig melden bij de 'Kommandantur'. Ook de avondklok was van kracht. Tussen 22 en 5 uur mocht niemand de straat op. In 1917 werd ze verlaet tot middernacht, in 1918 dan weer vervroegd. Uit reactie op een diefstalplaag, stelde het schepencollege van Diegem de avondklok in op 23 uur.

Opgejaagd wild

Vanaf oktober 1916 was de controle vooral toegespitst op de verplichte tewerkstelling in Duitsland en de frontsector. Duizenden jonge mannen trachtten via 'den draad', de elektrische grensversperring tussen België en Nederland, te ontkomen aan de deportaties. Na hevige protesten in binnen- en buitenland werden die in het voorjaar van 1917 stopgezet. Dat gold echter niet voor de frontsector. De bezetter deed voortaan een beroep op vrijwilligers en die maatregel had meer succes. Maar wat betekent 'vrijwillig' in dergelijke omstandigheden? De verwoestingen in 1914, het gebrek aan grondstoffen en de ontmanteling van de fabrieken hadden het leger van werklozen enorm doen aangroeien, zodat er weinig andere overlevingsstrategieën restten.



De lokale Kapelse voetbalploeg poseerde in 1917.

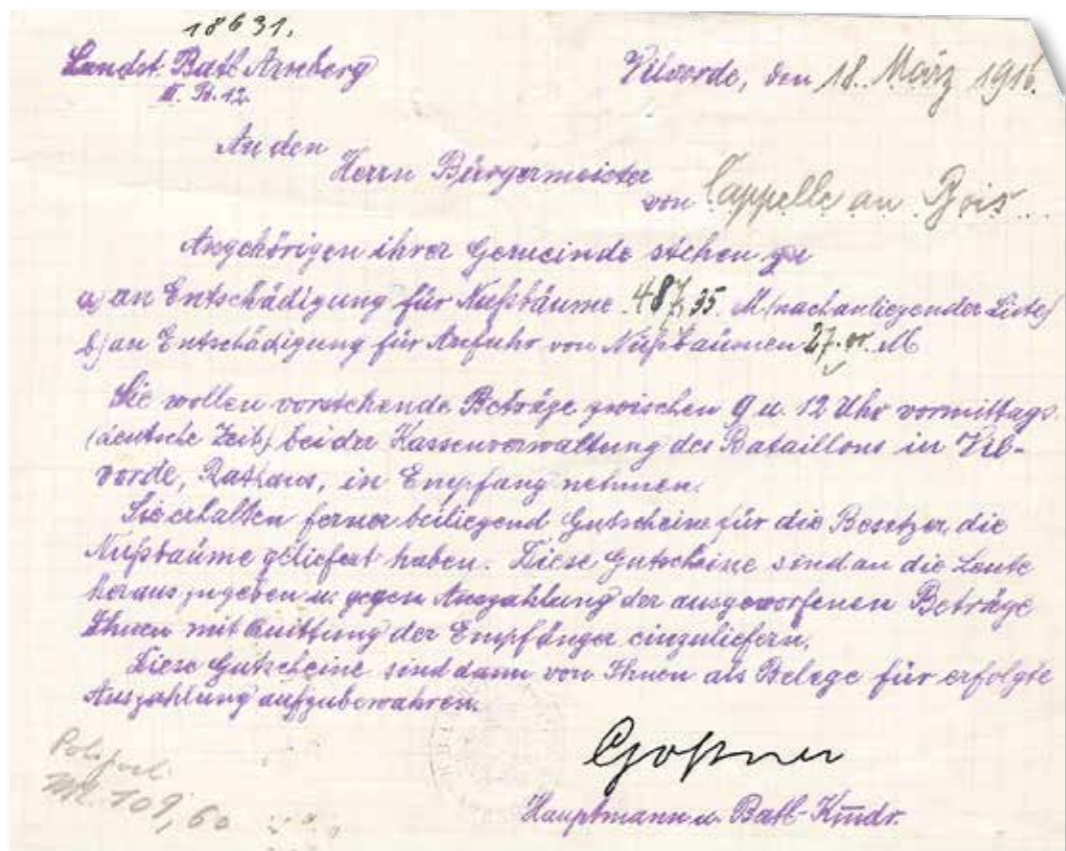
Kaalgeplukt

Wat ook heel diep in het vlees van de bevolking sneed, was de eindeloze reeks opeisingen: van paarden, karren, fietsen, kunstvoorwerpen en textielwaren over allerlei metalen, zoals koper, zilver, goud, zink, tot zelfs notenbomen en (wol uit) matrassen. Voor de meeste opgeëiste zaken werd wel een vergoeding betaald, maar die was ver onder de werkelijke waarde. Zo werd op 22 augustus 1916 in Ternat 1.600 frank betaald voor het paard van de familie Lindemans uit Opwijk, dat 3.500 frank waard was. Een aantal andere boeren moest daarentegen hun

paard niet inleveren. 'Wat een lafheden hebben we die dag gezien', was de verontwaardigde reactie van de Opwijkse schooldirecteur Louis Lindemans in zijn dagboek.

Niet alles kommer en kwel

De beperkingen inzake de avondklok en de verplichte sluitingsuren van drankgelegenheden werden niet altijd gerespecteerd. Zo wond het 'Journal des Petites Affiches' zich op over 'herbergpilaren' en 'lekkere lieden' die rond middernacht nog uit een 'gesloten



kroegje' gehaald werden. Het blad signaleerde ook het bestaan van illegale kansspelen. Ondanks het verbod op kermissen, was er toch nog gelegenheid voor volks vertier. Veel cafés hadden een dansorgel dat voor velen een dankbare uitlaatklep bood. In de steden en grote gemeenten werden ook de filmzalen druk bezocht. Het sportleven lag evenmin stil. Er werd nog gevoetbald, maar in bescheiden mate. Volksspelen en boogschieten werden verder druk beoefend. De duivenmelkers kwamen wel niet meer aan hun trekken. Om spionage tegen te gaan, mochten er geen reisduiven meer gehouden worden. Dat ook het kaatsspel verboden werd vanaf 3 oktober 1915, wekt verbazing. Blijkbaar was het een geliefkoosd tijdverdrijf voor de werklozen!

De Belgen moesten tijdens de bezetting ook veel waardevolle goederen inleveren. In deze brief van het militair bestuur in Vilvoorde wordt de burgemeester van 'Chappelle au Bois' (Kapelle-op-den-Bos) aangemaand tot levering van notenbomen, bruikbaar voor de aanmaak van geweskolven. De burgemeester diende zelf het afgesproken bedrag af te halen in Vilvoorde (maart 1916).

PAARDEN IN TREK



Trekpaarden werden regelmatig ter keuring samengebracht.



Een Canadese soldaat te paard in Overijssel.

De 'Grote Oorlog' was niet alleen een vreselijke beproeving voor soldaten en burgers, maar ook voor veel dieren. Ondanks het feit dat de Eerste Wereldoorlog een te 'moderne' oorlog was waarbij het nut van de cavalerie al snel achterhaald bleek, vervulden paarden als last- en trekdier toch een uiterst belangrijke rol.

Tijdens WOI werden ze dan ook massaal opgevoerd, eerst door de Belgische en nadien door de Duitse troepen. Aan het front dienden ze vooral om artillerie te verplaatsen en bevoorrading te vervoeren. Het zware werk in een vreemde, gevaarlijke omgeving, op modderig en geaccidenteerd terrein, vroeg vaak te veel inspanning van de paarden. Ondervoeding, gebrekkige hygiëne en stress leidden regelmatig tot uitputting en ziektes. Vele paarden werden afgemaakt nog voor de doodstrijd intrad, vooral om besmetting te voorkomen. In bezet gebied reglementeerden de Duitsers al snel de paardenstapel, -handel en -fokkerij.

Brabantse trekpaarden

Ook Brabantse trekpaarden waren erg in trek. Overal werden opeisingen georganiseerd, zo ook in Vollezele, onder andere op 29 september 1914. Bij deze eerste opeising betaalde de Duitse overheid nog een (symbolische) prijs; bij latere opeisingen vaak niets meer. De bekendmaking van de opeisingen gebeurde door affiches. De 'Brabanders' kwamen niet enkel aan het front terecht, maar werden in bezet gebied ook tijdelijk voor vervoerskarweien opgevoerd. Bovendien werden goede fokhengsten en drachtige



Bekendmaking

In den loop der eerstkomende maanden zal een keuring plaats hebben van de tweejarige hengsten. De keuring zal samenvalen met de dagen waarop tot opschikking van paarden wordt overgegaan; die dagen worden immer ter algemeene kennis gebracht.

De tweejarige hengsten, die ter keuring moeten gebracht worden, zijn afzonderd van de ter opschikking gebrachte paarden op te stellen.

Ook de hengsten, die in dekplaatsen verblijven, moeten op de aan te duiden dagen ter keuring gebracht worden, met het oog op de gebruggelijk toe te kennen proeven.

Brussel, den 19^e December 1917.

merries naar fokkerijen in Duitsland gestuurd; andere paarden belanden in Duitse boerderijen of fabrieken.

Diverse fokkers van de Brabantse trekpaarden in het Pajottenland probeerden hun topdieren te redden of naar het buitenland te brengen, in casu het neutrale Nederland. Vanuit de Belgische (clandestiene) pers werd hevig geprotesteerd tegen de opeisingen. Sommige auteurs waren er van overtuigd dat de Duitsers de hoogstaande Belgische paardenfokkerij volledig wilden vernielen om zelf het centrum van de

MINISTERIE
VAN
LANDBOUW

DEEL
VAN
LAND- EN TOERBOUW

1^o ALGEMEEN BESTUUR

N^o 10801

Brussel, den 6 October 1919

Mijnheer de Burgemeester,

Ik heb de eer U exemplaren te laten geworden van een plakkaat tot bekendmaking van mijn besluit van 29 September 1919 betreffende de vereenzelviging der in Duitschland terug te vorderen paarden.

Ik verzoek U ze **onmiddellijk** te laten aanplakken.

Met het oog op het belang dezer schikkingen voor sommige Uwer onderhoorigen, dient de plaatselijke politie gelast te worden, **zonder uitstel**, van het aangeplakte besluit de personen te verwittigen bij wie de duitchers paarden hebben opgeëischt of weggenomen, vooral indien het kweekdieren waren (hengsten, merrien en merrievoulen).

Aanvaard, mijnheer de Burgemeester, de verzekering mijner bijzondere hoogachting.

VOOR DEN MINISTER :

De Algemeen Bezoeder van Landbouw,
SCHREIBER

T. S. V. P.

paardenkweek te worden. Na de oorlog zorgde een provinciale verdelingscommissie ervoor dat er paarden verdeeld werden onder de boeren die tijdens de oorlog te lijden hadden gehad onder de opeisingen.

VRIENDEN VAN DE VIJAND

De periode augustus-september 1914 was voor de provincie Brabant een tijd van militair treffen en Duitse represailles, met burgerdoden, deportaties en materiële schade tot gevolg. Midden de puinen en onder het alziend oog van de bezetter werd het leven stilaan hervat, maar dat gebeurde niet van harte. Toch bleek na korte tijd dat een aantal burgers de bezetting als een opportuniteit zag om met Duitse steun hun economische, culturele of politieke dromen te verwezenlijken. Anderen gaven al vlug uiting aan hun ongenoegen, al gebeurde dat niet openlijk. Daarvoor zat de schrik er te diep in.

Wiens brood men eet

Tijdens de bezetting lag het economisch leven nagenoeg stil. Er was werkloosheid op grote schaal, de bevoorrading was ontoereikend en goederen, gaande van koper tot haver, werden opgeëist. Op zich kon niemand aan de verplichte leveringen ontsnappen, maar vaak was er ook sprake van verregaande samenwerking met de bezetter. Het is niet gemakkelijk om de grens te trekken tussen wat aanvaardbaar was en wat niet. Bedrijfsleiders wezen er ook nogal graag op dat ze voor werk zorgden door te produceren voor de bezetter. Een groep die al na korte tijd de aandacht trok, was die van de activisten. Deze Vlaamsgezinden wilden in samenwerking met de bezetter de bestaande Belgische taalwetten doen respecteren, maar ze gingen ook verder. Vanaf 1916 hadden ze een eigen hulporganisatie, 'Volksopbeuring', die een breed werkterrein had: kinderen, oorlogsinvaliden, oorlogsweduwen, krijgsgevangenen

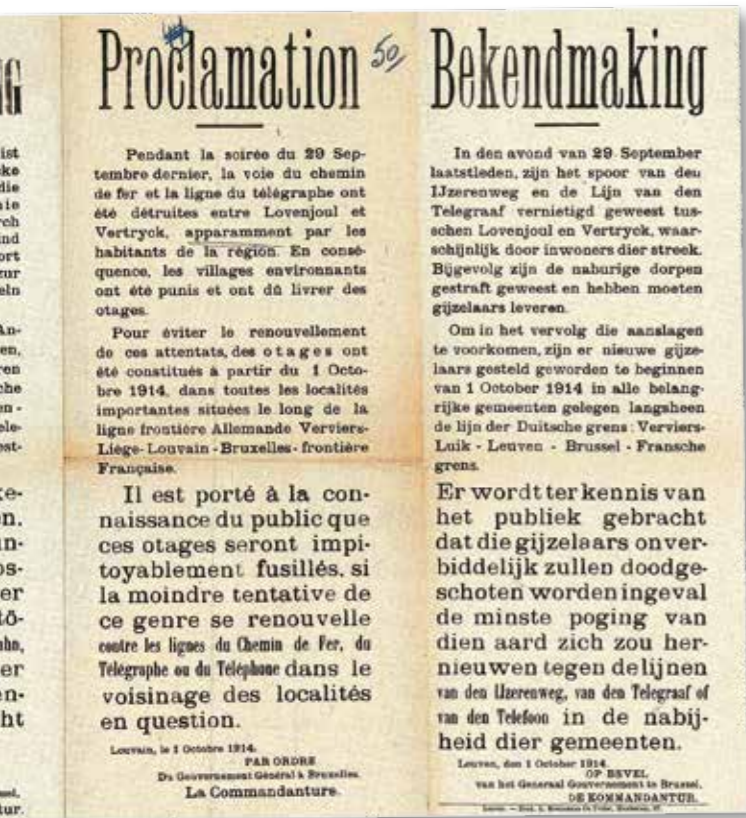


Tekening uit Uilenspiegel over Vlaams zelfbestuur (september of oktober 1918).

en arbeiders in Duitsland. Met zo'n sociale acties, zoals ook de 'Kolenverdeling voor Vlaanderen' vanaf 1917, trachtten ze de bevolking voor zich te winnen. Toch bleek dat weinig te helpen.

Verdeeldheid en tegenwind

Tussen de activisten bestonden er heel wat schakeringen. In Halle waren de katholieke activisten erg actief. Hun blad, 'De Hallenaar', was erg propagandistisch getint. In Leuven en Tienen waren er activisten van socialistische strekking. De Leuvense linkse activistenleider, Pieter Jozef Ursi, die met zijn vroegere partij, de Belgische Werkliedenpartij, al van voor de oorlog in onmin leefde, gaf in 1918 het weekblad



De Duitse overheid was bijzonder beducht voor mogelijke sabotageacties.

‘Uilenspiegel’ uit op 25.000 exemplaren. In de dorpen daarentegen kwam het activisme maar moeilijk van de grond.

In februari 1918 grepen in verscheidene steden in Brabant, vooral in Tienen, vechtpartijen plaats tussen de bevolking en radicale activisten, dit naar aanleiding van de verkiezingen voor de Raad van Vlaanderen, het officieus Vlaams parlement. Voor de activisten was het een enorme vernedering. Sommigen trokken zich terug, veelal onder druk van de familie. De verdeeldheid in het activistische kamp nam toe.

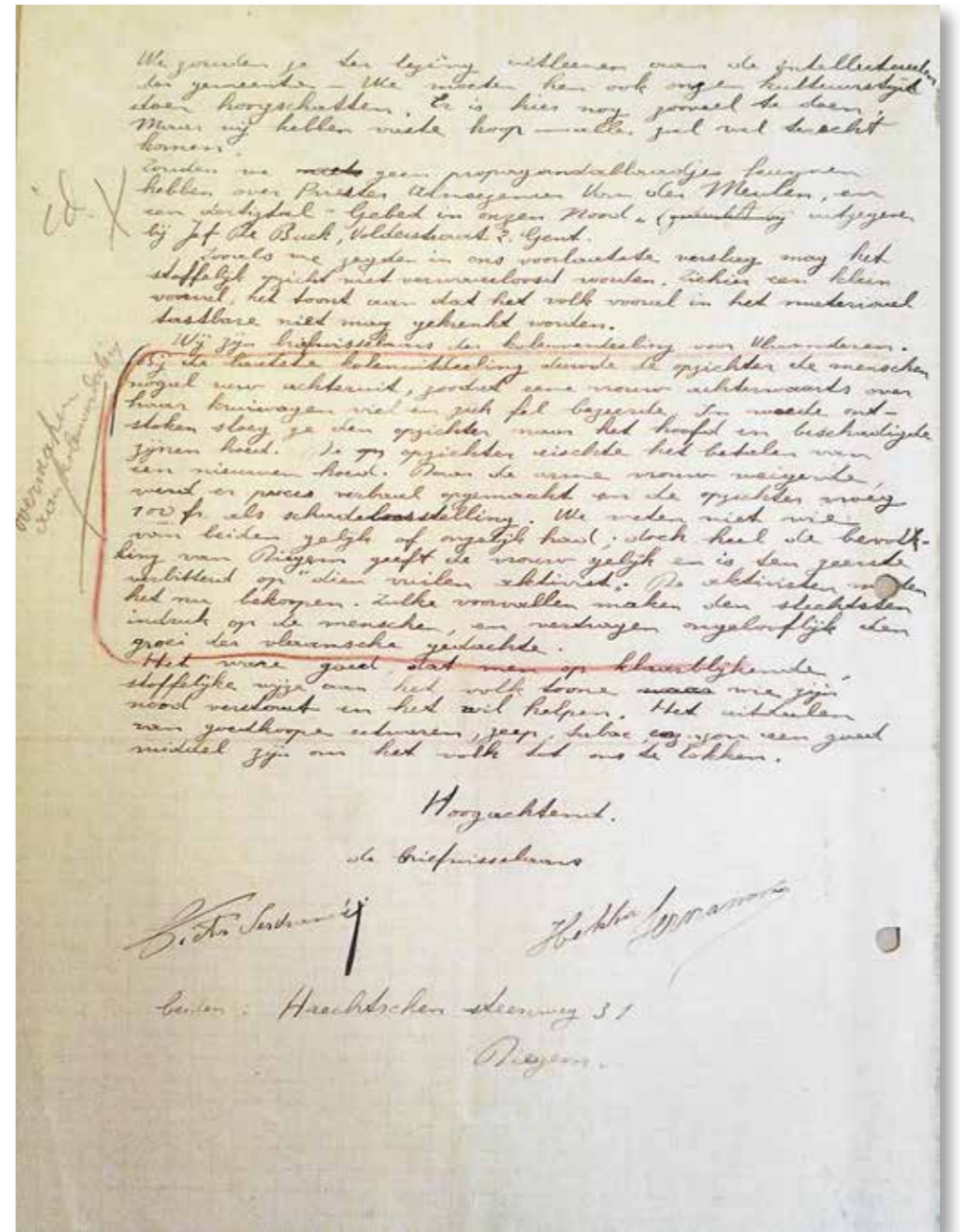
Aan Ursi werd door de leiding in Brussel gebrek aan inzet verweten, hoewel hij met zijn militanten het geweld niet schuwde en zijn tegenstanders zelfs bespi-

oneerde! Alles samen genomen bleven de activisten een kleine minderheid, die bovendien ook door de Duitsers slechts matig gewaardeerd werd.

Het ongenoegen smeuft

De afkeer van de bevolking beperkte zich niet tot de medewerkers van de vijand, al ging ze tegenover de Duitse bezetter wel omzichtiger te werk. Reeds in het najaar van 1914 nam het ongenoegen de vorm aan van ludieke acties met de Belgische kleuren, spotprenten, anti-Duitse moppen en liedjes. Er verschenen ook ‘ondergrondse’ kranten, meestal bescheiden van aard. Belangrijk waren ‘La Libre Belgique’ en ‘De Vlaamsche Leeuw’. Meer streekgebonden was ‘De Vrijsschutter’, een Vlaamsgezind sluisblad, uitgegeven door de drukkersfamilie Devillé in Halle. In al die bladen werd de weerbaarheid van de bevolking aangescherpt en stonden kritische artikels over de bezettingpolitiek en de harde repressie.

Andere anti-Duitse activiteiten waren de inlichtingendiensten en de vluchtlijnen naar Nederland. Vooral het spoorwegknooppunt Leuven was een rijke bron van informatie over de Duitse troepenbewegingen. Hoewel de Duitsers een heilige schrik hadden voor sabotage en aanslagen, was daar nauwelijks iets van te merken in Brabant. Eind september 1914 was er wel een sabotageactie in Lovenjoel, maar niets wees erop dat er burgers bij betrokken waren, ook al beweerden de Duitsers van wel. Op te merken valt dat de benaming ‘verzet’ in de Eerste Wereldoorlog niet gebruikt werd, anders dan tijdens WOII.



Het idealisme van de activistische militanten werd zwaar op de proef gesteld, ook door scheve toestanden in de eigen beweging. Dit blijkt uit een brief uit mei 1918 van de Diegemse verantwoordelijke voor ‘Kolenverdeling’, de (later bekende) kunstschilder Viktor Servranckx, aan zijn opdrachtgevers.

DE DUITSE AFTOCHT EN DE BEVRIJDING

Succes voor België

Na de val van Antwerpen op 10 oktober 1914 was het voor de bevolking in Brabant duidelijk dat de Duitse bezettingsmacht niet van tijdelijke aard zou zijn. De eigen troepen zaten ondertussen helemaal in de Westhoek en groeven zich in na de onderwaterzetting van een gebied aan de IJzer. Er ontstond een patstelling: gedurende vier jaar werd er vaak gevochten voor slechts enkele meters terreinwinst, terwijl duizenden Duitse of geallieerde mannen in het niemandsland achtergebleven waren. Op 28 september 1918 deed het Belgisch leger voor het eerst sinds zijn vertrek uit Brabant in september 1914 een echte aanval. De geallieerden zetten toen immers het Bevrijdingsoffensief in, dat succesvol bleek.

Het einde van de oorlog?

Deze operatie was succesvol, niet zozeer omdat het Duitse leger uitgeteld was, maar wel omdat de onenigheden in de Duitse politieke wereld zich opstapelden. Uiteindelijk werd het daar een ware chaos: er brak een revolutie uit, Keizer Wilhelm II moest aftreden en vluchtte naar het neutrale Nederland waar hij asiel kreeg, en de republiek werd uitgeroepen. Die chaos stroomde door tot op het niveau van het Duitse opperbevel in Vlaanderen en Noord-Frankrijk en bijgevolg werd het leger geleidelijk aan teruggetrokken. Een keizerlijk leger zonder keizer had geen reden om nog verder te vechten. Op 11 november 1918 om 5 uur 's ochtends werd in Compiègne bij

Parijs tussen de hoogste generaals van de beide partijen een bestand tot wapenstilstand ondertekend en om 11 uur werd het van kracht. De wapenstilstand legde dan wel de geweren en kanonnen het zwijgen op, toch was voor de Belgische militairen de dienst nog niet voorbij. Zij moesten de Duitse troepen verdrijven uit het land, instaan voor de duizenden Duitse krijgsgevangenen en samen met de Fransen aan de Rijn op Duits grondgebied de grens bewaken. Vele militairen die dus al vier jaar actief waren geweest in oorlogsgebied, konden bij de wapenstilstand na een kort bezoekje aan hun familie opnieuw vertrekken om hun land te dienen.

Gedempte en bittere vreugde

Toen de overwinningsberichten vanaf eind september 1918 stilaan binnensijpelden in Brabant, kwam men niet meteen op straat om feest te vieren. De mensen reageerden begrijpelijk voorzichtig, want ze wilden wachten totdat de Duitsers helemaal weg waren. Geleidelijk werd het wel duidelijk dat de Duitse troepen hun aanwezigheid aan het afbouwen waren. Er was veel werk aan de winkel. De vrijheidsbeperkingen werden opgeheven, maar voedsel was nog steeds een probleem. Bovendien was in heel Europa de Spaanse Griep uitgebroken, die meer dodelijke slachtoffers zou maken dan tijdens de hele Eerste Wereldoorlog.

Langzaam kwam de maatschappij weer op haar pootjes terecht, maar voor vele families was er veel



Canadese soldaten stonden bij bevrijde burgers.



Belgische burgers verbroederden met de Franse bondgenoten.



Een Schotse muziekkapel trok door de straten van Overijse.



De bevrijders vierden hun overwinning.



Canadese soldaten te Overijse.

veranderd. Heel wat zonen, vaders of broers waren gesneuveld of verminkt en dus arbeidsongeschikt. Ook waren vele mannen getraumatiseerd uit de oorlog gekomen en konden hun vooroorlogse beroep niet weer opnemen.

Politieke gevolgen

De nasleep van de Eerste Wereldoorlog is niet enkel af te lezen aan de moeizame wederopbouw van woningen, economische activiteit en familiaal leven. Ook politieke processen die al kiemden tijdens de Belle Epoque (1870-1914), wonnen na de oorlog aan kracht. Uitstel van de invoering van de algemeen enkelvoudige stemplicht voor mannelijke burgers bleek onhoudbaar, voornamelijk gezien de vele persoonlijke offers voor het vaderland. De eerste naoorlogse nationale verkiezingen van 16 november 1919 zorgden voor een doorbraak van de socialistische Belgische Werkliedenpartij. De score van de Frontpartij

bij deze verkiezingen was dan wel bescheiden, maar toonde aan dat een Vlaamsgezinde partij leefbaar was. Ze kwam voort uit de Frontbeweging, ontstaan in de loopgraven. Deze beweging ijverde voor meer rechten voor de Vlamingen in het leger en bij uitbreiding voor (meer) Vlaams zelfbestuur, en was bovendien sterk pacifistisch ingesteld. Na de oorlog nam een deel van de militairen deze ideeën mee naar huis. Samen met oud-leden van activistische kernen groeide deze beweging uit tot een Vlaams-nationalistische partij die gedurende enkele jaren militanten van vele ideologische strekkingen - katholieken, liberalen en socialisten - kon verenigen in een verhaal van Vlaamse ontvoogding en antimilitarisme.



Op hun terugtocht naar het thuisland waren de Duitsers erg gedemotiveerd. Uit frustratie plunderden ze en namen alles mee dat niet te zwaar of te heet was. Later verkochten ze het opnieuw om winst te maken. Hun impopulariteit groeide hierdoor nog meer. Op de foto zien we Duitse militairen door de straten van Tienen huiswaarts trekken.

DE WEDEROPBOUW

Puin ruimen en plannen

De materiële schade die de Duitse inval in Leuven en de rest van Oost-Brabant had teweeggebracht, was enorm. Leuven telde minstens 1.000 gebouwen die totaal vernield waren, naast minstens 1.000 zwaar beschadigde woningen. De omgeving van Leuven was evenmin gespaard. In Kessel-Lo waren er 461 verwoeste gebouwen en in Herent 312. Voor een gemeente als Herent met ongeveer 5.000 inwoners was dat verhoudingsgewijs zelfs meer dan Leuven! Het eerste wat diende te gebeuren, was het opruimen van het puin en het afbreken van onherstelbare gebouwen. Duitse genietroepen hadden in 1914 al herstellingen gedaan aan bruggen en wegen. De bezettingsautoriteiten maakten al vlug plannen voor de wederopbouw van openbare gebouwen en woningen, al wilden zij dat zo veel mogelijk aan de Belgen overlaten. De Belgische regering in Le Havre was evenmin bij de pakken blijven zitten en had al in 1915 maatregelen genomen voor na de oorlog.



Burgers te Leuven metsten een muur om puin van verwoestingen te verbergen.

Ingeworteld wantrouwen

De Duitsers hadden er alle belang bij dat de bouwactiviteiten hervat werden, onder andere om de werkloosheid te bestrijden. Eind oktober 1916 moesten alle afbraakdossiers ingediend zijn. Toch was er weinig animo bij de bevolking. Die wilde alleen werken onder toezicht van de gemeente en niet onder Duitse dwang. Sommige eigenaars trachtten alles op de lange baan te schuiven. Ze dachten dat ze na de oorlog financieel gunstigere voorwaarden kon-

den krijgen van de Belgische regering. Er werd niet alleen gevreesd voor nieuwe verwoestingen bij het te verwachten eindoffensief, maar de prijs van de bouwmaterialen was ook erg hoog en leningen, gezien de werkloosheid, allerm minst evident. Bovendien was in Leuven en de omliggende dorpen de afbraak pas voltooid in de loop van 1918. Niettemin was de wederopbouw in Leuven al in 1916 begonnen, in tegenstelling tot andere steden. Op het platteland



OSB-wederopbouwhoeve in neotraditionele stijl uit 1918 te Eppegem (Zemst).

verliepen de bouwactiviteiten vlotter dan in de stad. Tegen hun principes in bouwden de Duitsers zelf ook een beperkt aantal huizen. Voornamelijk in het zwaar verwoeste Kapelle-op-den-Bos, waar 235 van de 525 huizen vernield waren. In 1918 bouwde een Duitse bouwmaatschappij er 50 arbeiderswoningen, 25 andere bleven bij de wapenstilstand onafgewerkt. De kwaliteit van de bouwmaterialen was ondermaats. Heel vaak was het recuperatiemateriaal, dat na de oorlog voor de nodige problemen zorgde. Er zijn in Kapelle-op-den-bos, Zemst, Elewijt en Eppegem dan ook nauwelijks voorbeelden van deze 'Duitse' woningen overgebleven.

Op eigen benen

Na de oorlog kwam de wederopbouw pas goed op gang. Al in 1919 werden noodwoningen gebouwd, houten barakken bekostigd door het Koning Albert-

fonds. In Vlaams-Brabant was dat vooral het geval in Zemst. Het tekort aan kwalitatieve bouwmaterialen was niet onmiddellijk opgelost, evenmin als het gebrek aan financiële middelen.

Men verwachtte veel van de herstelbetalingen door Duitsland, die echter niet zo vlot verliepen. De eerste jaren na de oorlog werden de architecten bovendien overstelpt met werk vanwege de massale indiening van bouwaanvragen. Er werd dan ook geklaagd dat de procedures voor onteigeningen, grondruil, bouwvergunningen en ontwerpen te lang duurden. Dat was erg duidelijk bij de wederopbouw van Leuven, waar een belangrijk deel van de vernielde gebouwen niet herbouwd werd.

In 1926 waren de meeste bouwactiviteiten voltooid en was de wederopbouw eigenlijk achter de rug.

Gekibbel en getreuzel

Een groot discussiepunt betrof de bouwstijl. Wilde men zo veel mogelijk het vooroorlogse uitzicht behouden, heropbouwen in historische stijl of bouwwerken ontwerpen in een gedurfde moderne stijl? De wederopbouw was een gedroomd moment om het stadsbeeld te moderniseren, maar hiervoor bestond weinig enthousiasme. Men maakte dan ook gebruik van plannen die al voor de oorlog bestonden. In de plattelandsdorpen, zoals te Weerde, Ep-

pegem en Grimbergen, werden een aantal huizen en boerderijen herbouwd in traditionele, landelijke stijl. Dit gebeurde met de steun van een Zwitsers hulpfonds, het 'Oeuvre Suisse Belge'. De weinige overgebleven voorbeelden zijn herkenbaar aan het OSB-opschrift boven de voordeur.

SLACHTOFFERS IN EEN HELDENROL

Van oorlog naar vrede

Het oorlogsgeweld was dan wel gestopt op 11 november 1918, de ellende was allerminst achter de rug, vooral niet voor de oorlogsinvaliden en de families van de meer dan 40.000 gesneuvelden. Belangrijk was de beslissing van de regering om elk van deze families de kans te geven hun gevallen soldaat te laten overbrengen naar diens woonplaats. Ongeveer de helft ging hier op in. De andere gesneuvelden kregen een soldatengraf op militaire kerkhoven, in Vlaams-Brabant te Veltem-Beisem, Sint-Margriete-Houtem, Eppegem en Schiplaken.

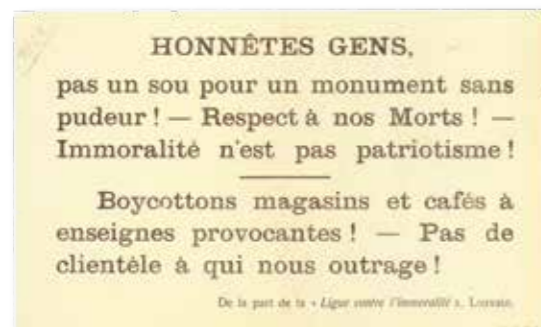
De soldaten die het overleefd hadden, waren pas in het najaar van 1919 allemaal thuis, enkele maanden na de formele beëindiging van de oorlog te Versailles, eind juni 1919. Ondanks de opluchting en de euforie hadden al die jaren aan het front hun sporen nagelaten. Heldenverhalen waren aan de meesten niet besteed. De vreselijke ervaringen aan het front wilden ze niet nog een keer herbeleven. De meeste soldaten voelden zich in de eerste plaats slachtoffers, maar zo zag de bevolking dat niet. Voor haar waren de oud-strijders en de gesneuvelden helden. Al in 1915 werd er bij het massagraf voor 71 Belgische soldaten in Kessel-Lo een kruis aangebracht met het opschrift 'Ter gedachtenis onzer Belgische Helden, gesneuveld voor het Vaderland'. Tijdens de bezetting bestonden er in de Leuvense gemeenteraad al plannen voor een oorlogsmonument, maar onder de Duitse bezetting waren die niet uitvoerbaar.



Het monumentale gedenkteken op het Martelarenplein in Leuven werd ingehuldigd op 26 april 1925 in het bijzijn van koningin Elisabeth, kardinaal Mercier en Maarschalk Foch die de stad Leuven het Franse oorlogskruis kwamen overhandigen.

Het pronkstuk van de wederopbouw in Leuven was de nieuwe universiteitsbibliotheek, ontworpen door de Amerikaanse architect Whitney Warren. De bouw tussen 1921 en 1928 werd mogelijk gemaakt door milde giften van Amerikaanse onderwijsinstellingen, wat duidelijk te merken is aan de honderden inscripties in de gevels.





Pamflet tegen de zedeloosheid naar aanleiding van de naakte beelden op het monument aan het station van Leuven.

Patriottisme en heldendom

Ruim een maand na de wapenstilstand, op 19 december 1918, besliste de gemeenteraad van Leuven om een monument voor de burgerslachtoffers op te richten aan het stationsplein, dat al een maand vroeger omgedoopt was tot 'Martelarenplein'.

Er zou ook nog een tweede gedenkteken komen op het stedelijk kerkhof, bedoeld voor de gesneuvelde

soldaten. Uiteindelijk werden de twee monumenten zowel opgedragen aan burgers als aan soldaten. Op 12 januari 1919 was er te Leuven al een eerste vaderlandslievende optocht uitgegaan, die baadde in een sterk anti-Duitse sfeer. Er volgden er nog vier: op 4 en 25 augustus, bij de verjaardag van de inval en van de brand, en natuurlijk ook op 21 juli en 11 november, ter ere van respectievelijk de nationale feestdag en de wapenstilstand. Deze stoeten waren eerder 'bedevaarten' naar de oorlogsgraven op het stedelijk kerkhof.

In Aarschot was er een grote oorlogsherenking op 19 augustus 1919, precies vijf jaar na de moordpartij die aan meer dan 160 mensen het leven gekost had. Ondertussen was er al werk gemaakt van de oorlogsmonumenten en gedenktekens, zelfs in de kleinste dorpen. Alleen al in Leuven en omgeving waren er niet minder dan 58 oorlogsmonumenten. In de rest van de provincie had elke gemeente zijn monument, meestal in een stijl die de heldhaftigheid moest beklemtonen.

Eensgezindheid zoek

Alle heldenverering en patriottisme ten spijt doken er vrij vlug anti-oorlogsstemmen op. Dat was een internationaal verschijnsel. Vooral de internationale socialistische anti-oorlogsliga had nogal wat impact. Die hanteerde het symbool van het gebroken geweer.

Ook de 'Vlaamse Oud-Strijders' (VOS) konden zich vinden in die idee van antimilitarisme en stonden achter de leuze van de IJzerbedevaarten, 'Nooit meer

oorlog'. 'De Nationale Strijdersbond' (NSB) die de meeste leden had, kon zich moeilijk met dergelijke anti-Belgische oprispingen en pacifistische idealen verzoenen. Van de solidariteit tussen de oorlogsveranen bleef al vlug niet veel meer over. Iedereen wilde op zijn manier een zin geven aan de gruwelijke frontervaringen. Dit leidde ook bij herdenkingsplechtigheden tot incidenten.

In 1924, bij de inwijding van het monument op het stedelijk kerkhof te Leuven, was de Socialistische Oud-Strijdersbond niet welkom. Het monument aan het station werd van katholieke zijde aangevallen vanwege de onzedige beelden en in Kessel-Lo was er discussie over het kruisbeeld. Er werd uiteindelijk gekozen voor een monument zonder kruis aan het gemeentehuis en een met kruis op het kerkhof van Vlierbeek. In Wilsede, waar de socialisten het bestuur uitmaakten, kwam er geen monument van de gemeente. Over het algemeen waren de socialisten niet erg te vinden voor de heroïsche sfeer bij herdenkingen, in zoverre dat in 1920 Jules Destrée, de socialistische minister van Kunsten en Wetenschappen, een omzendbrief rondstuurde waarin hij zich afvroeg of er nu wel in elke gemeente een oorlogsmonument nodig was.



Priester Jozef De Vroey was de zoon van een burgerslachtoffer in Aarschot en hield daar de herinnering levende.

VOLG DE SPOREN VAN DE GROTE OORLOG EN DUIK IN HET VLAAMS-BRABANTSE WOI-VERLEDEN

46



HET BELEVINGSCENTRUM '14-'18

Hoe leefden de mensen onder de Duitse bezetting? Hoe is het zover gekomen? Hoe verwerkten mensen het geweld? Dat ontdek je in het Ursulinenklooster in Tildonk, dat als een spannend belevingscentrum over de Eerste Wereldoorlog is ingericht.



47

HISTORISCHE FIETSRoutes



Ga met de fiets op zoek naar sporen en verhalen van de Eerste Wereldoorlog. De fietsroutes Dijlelinie en Getelinie zijn respectievelijk 91 en 69 km lang. Onderweg vertellen infoborden de oorlogsgeschiedenis van de streek. Of fiets langs de Brabantse kouters met de kaart.

De fietskaarten zijn verkrijgbaar in het Belevingscentrum, bij de toeristische diensten of via www.vlaamsbrabant14-18.be



GROTE in vlaams
brabant
OORLOG

BELEVINGSCENTRUM '14-'18
KRUINEIKESTRAAT 5
3150 TILDONK (HAACHT)

Dit project kwam tot stand met financiële steun van Toerisme Vlaams-Brabant, Toerisme Vlaanderen, Immo Kwaliteitsfonds als eigenaar van de kloostersite en de steden en gemeenten Aarschot, Boortmeerbeek, Geetbets, Haacht, Halen, Herent, Kampenhout, Linter, Rotselaar, Tienen en Zoutleeuw.

Info en contact: Toerisme Vlaams-Brabant vzw, grooteoorlog@vlaamsbrabant.be

Meer literatuur over de 'Grote Oorlog' vind je in het Documentatiecentrum Vlaams-Brabant

Het Documentatiecentrum Vlaams-Brabant is een bewaarbibliotheek die de provincie al decennialang uitbouwt om het verleden en het erfgoed van de eigen regio te documenteren, zorgvuldig te bewaren en beschikbaar te stellen voor het publiek. De collectie omvat zo'n 7000 boeken en tijdschriften. Ze handelt in hoofdzaak over geschiedenis (erfgoed, heemkunde, archeologie, kunstgeschiedenis, volkskunde, monumenten, dialecten, genealogie, ...), maar bestrijkt ook nog andere domeinen, zoals toerisme, aardrijkskunde, natuur, ... Het Documentatiecentrum bevindt zich in de Vaartstraat 24, 3000 Leuven. Voor praktische info, raadpleeg <http://www.vlaamsbrabant.be/documentatiecentrum>.

In deze unieke collectie zijn er ook veel werken aanwezig die het oorlogsverleden en de bezettingsgeschiedenis in Vlaams-Brabant, vaak tot op lokaal niveau, belichten.

Een greep uit het rijke aanbod stellen we graag aan je voor:

- Aarschot en de oorlog 1914-1918, Aarschotse Kring voor Heemkunde, 1989
- Beyst R., Cuijpers T. en Vannoppen H. (ed.), *Met ons gaat alles goed. 'De Grote Oorlog' in het klein*, Erfgoed Brabant, 2013
- Brumagne W., *Leefdaal 1914-1918: een Brabants dorp in de Grote Oorlog*, Brumagne, 2007
- Casteels R. en Vandegoor G., *1914 in de regio Haacht: kleine dorpen in de Grote Oorlog*, Haachtse Geschieden Oudheidkundige Kring, 1993
- De Bondt L. en Halleman F., *1914-1918 in Londerzeel en Noordwest-Brabant: een authentieke reconstructie van de gebeurtenissen in Noordwest-Brabant tijdens Wereldoorlog I*, Wwaow, 2008
- De Jonghe H., *Grimbergen 1914: vier dorpen in de Grote Oorlog*, Heemkundige Kring Eigen Schoon, 1994
- Demasure B. en Segers Y., *"Eten in oorlogstijd: voedselaanbevelingen en keukentips in België tijdens de Eerste Wereldoorlog"*, Volkskunde, 114/3, 2013, pp. 257-278

- Doms B. en Olbrechts M., *Drie kleine dorpen in een grote oorlog: Kapelle-op-den-Bos, Nieuwenrode, Ramsdonk 1914-1918*, Erfgoedcel Kapelle-op-den-Bos, 2009
- Donvil R., *De Grote Oorlog op kleine schaal: de gevechten aan de Getelinie in Oost-Brabant 1914*, Davidsfonds, 2012
- Fuglister A., *Louvain: ville martyre*, Delandre, 1916
- Grondijs L.-H., *Les Allemands en Belgique: Louvain et Aerschot*, Berger-Levrault, 1915
- Lemaire R., *La reconstruction de Louvain*, Wouters-Ickx, 1915
- Luypaert I., *Getuigenissen van de 'andere oorlog': Opwijk en Mazenzele (en omstreken) 1914-1918*, Heemkring Opwijk- Mazenzele, 2004
- Peeters R., *De wederopbouw van Aarschot na Wereldoorlog I*, Genootschap voor Geschiedenis en Volkskunde, 1994
- Schöller P., *Het geval Leuven en het Duitse witboek: een kritisch onderzoek van de Duitse documentatie over de gebeurtenissen te Leuven van 25-28 augustus 1914*, Nauwelaerts, 1958
- Uyttenhove P. en Celis J., *De wederopbouw van Leuven na 1914*, Universitaire Pers, 1991
- Van de Vijver H., *1914-1918. Oorlog zonder einde*, Davidsfonds, 2013
- Van Kerckhoven R., *Een dorp in een wereldoorlog: Zemst 1914-1918*, Binst, s.d.
- Vandeweyer L., *Een kleine stad in een 'Grote Oorlog': de Eerste Wereldoorlog en het activisme te Tienen en omgeving*, Aqua Fortis, 2003

Ontdek meer werken in de catalogus: docvlaamsbrabant.bibliotheek.be

Een ruimere bibliografie over WOI in Vlaams-Brabant is in aanmaak en zal beschikbaar worden gesteld op: www.vlaamsbrabant14-18.be

Verborgen erfgoed uit WOI op Erfgoedplus

Erfgoedplus.be is een online databank die cultureel erfgoed uit Vlaams-Brabant inventariseert en toegankelijk maakt. Via de website ontsluit de provincie Vlaams-Brabant objecten uit collecties van erfgoedbeherende organisaties. Voor het sterk verspreide WOI-erfgoed maakt de website bovendien ook erfgoedstukken uit particuliere collecties zichtbaar. Voorwerpen, foto's, brieven of andere herinneringen aan de Eerste Wereldoorlog kunnen er bekeken worden.

Uit interesse, uit professioneel oogpunt, voor een werkje voor school, voor een toeristische brochure of rondleiding... alle redenen zijn goed om Erfgoedplus.be te doorzoeken. En wij garanderen dat je meer vindt dan je zoekt!

www.erfgoedplus.be



INFO

Provincie Vlaams-Brabant

dienst cultuur, cultuur@vlaamsbrabant.be, www.vlaamsbrabant.be/cultuur

Beleidsverantwoordelijke: Tom Dehaene, gedeputeerde voor cultuur

dienst toerisme, www.vlaamsbrabant.be/toerisme

toerisme@vlaamsbrabant.be

Beleidsverantwoordelijke: Monique Swinnen, gedeputeerde voor toerisme

COLOFON

Deze publicatie werd uitgegeven in juni 2014 door de provincie Vlaams-Brabant en Toerisme Vlaams-Brabant vzw in opdracht van de deputatie. Samenstelling en redactie: Ruben Donvil (auteur), Herman Van de Vijver (auteur) en Nicolas Mazeure (redactie, Provincie Vlaams-Brabant, Dienst cultuur). Vormgeving: communicatiedienst provincie Vlaams-Brabant.

Foto's: Algemeen Rijksarchief te Brussel / Jozef Devroey, met dank aan Berten Steenwegen en Johan Noppen / Collectie George Bain / Collectie Gust en Angèle Vandegoor-Verheyt / Collectie Heemkundige kring Eigen Schoon Grimbergen / Collectie Jean en Isabelle Rigaux, met foto's van Louis Rigaux / Collectie Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis te Brussel / Collectie Maria en José Lamotte / Collectie Ruben Donvil / Erfgoedcel Kapelle-op-den-Bos / Heemkring Soettendaele en Pol Feytens / Kunstbezit Provincie Vlaams-Brabant te Leuven / Museum van het Belgisch Trekpaard te Vollezele en Gemeentearchief Galmaarden / Staatsbibliotheek zu Berlin / Stadsarchief Leuven / Stadsarchief Tienen / Tijl Vereenooghe

Verantwoordelijke uitgever: Provincie Vlaams-Brabant, Provincieplein 1, 3010 Leuven.

Wettelijk depotnummer: D/2014/8495/05

Druk: drukkerij Steylaerts. Gedrukt op Biotop, 100% gerecycleerd papier

€2

PROVINCIE VLAAMS  BRABANT


2014-18
100 jaar Grote Oorlog

